

Var står den psykoanalytiska/ psykodynamiska teorin idag?

Del 1. Freuds blinda fläckar

Teorier hänger ihop med sin upphovsman och rådande tidsanda

Inom naturvetenskaperna går det att upprätthålla en någorlunda tydlig skillnad mellan förklaringsystemet och de materiella fenomen man studerar på empirisk väg. Men en sådan skillnad går inte att göra när ämnet handlar om vårt psyke, eftersom detta forskningsobjekt i högsta grad också gäller oss själva. Speciellt psykologiska teorier har en stark förteoretisk, oftast omedveten subjektiv vision eller diskurs, med starka rötter i upphovsmannens personliga livserfarenheter. Detta skiljer psykoterapi från andra vetenskaper och är något som motiverar analys av och biografier över teoretikernas personliga liv.

Atwood och Stolorow (1979) menar att alla teoretiker har personliga incitament för sina teorier, som innebär att egna livserfarenheter har en tendens att generaliseras till naturlagar gällande hela mänskligheten. Detta förhållande kan inte sägas vara felaktigt, utan snarare oundvikligt. Men det krävs en analys för att man skall kunna lokalisera begränsningar i tillämpningen av teorin – precis som man måste analysera överförings-motöverförings-dimensionen i en terapi. Denna granskning – en slags psykoanalys av själva teorin, måste dessutom göras av någon utomstående, hävdar Atwood & Stolorow som själva har levererat biografiska studier av flera teoretiker bland annat Sigmund Freud, Carl Gustav Jung, Wilhelm Reich, Otto Rank (Atwood & Stolorow, 1979), Jean Paul Sartre (Atwood, 1994) och Descartes (Orange, Atwood & Stolorow, 1997).

De har stöd för sin idé av Freud som i sina uppmaningar till analytikern skriver att otillräcklig egenterapi

kan medföra att man inte lär sig något av patienten och dessutom kan bli en fara för andra:”[Analytikern] blir lätt utsatt för frestelsen att såsom en allmängiltig teori projicera ut i vetenskapen sådant som han i dunkel självakttagelse blir varse om sina personliga egenheter, han kommer att misskreditera den psykoanalytiska metoden och leda oerfarna på villovägar” (Freud, 1912, s. 147 i Sv.ö.). Översättningen är kanske inte den mest tillgängliga, men enkelt uttryckt menar Freud att de egna blinda fläckarna lätt gör att man försöker upphöja sina egna idéer till allmängiltiga teorier. Med formuleringen blir varse verkar Freud åsyfta någon slags medvetenhet om det hela, men risken ökar sannolikt ytterligare när det rör sig om mera omedvetna processer.

Freud kritiserade Alfred Adler för att göra anspråk på en generell teori om psyket och skrev att psykoanalysen aldrig har gjort anspråk på att vara en fullständig teori om det mänskliga själslivet (Freud, 1914, s. 487). Men detta, att förvandla psykoanalysen till en generell psykologi, var något som Freud själv ibland gjorde och som Hartmann och hans medarbetare därefter försökte göra (Bergmann, 2004, s. 13). I ett senare sammanhang (om kastrationshot och onaniförbud) skriver Freud att hans framställning där kanske gör ett förvirrat och motsägelsefullt intryck och tillägger att i själva verket är en allmängiltig framställning knappast möjlig. Hos olika individer finner man de mest olika reaktioner, hos samma individer existerar de motsatta inställningarna bredvid varandra (1931, s. 297). Detta tillsammans med hans tes om att neurotiska symtom är multideterminerade visar på ett komplext tankesätt hos Freud som är mer åt det emergenta och socialkonstruktionistiska hållet än det naturvetenskapliga letandet efter generella lagbundenheter som oftast karaktäriserar hans arbeten annars.

Så frågan är vilka blinda fläckar hade Freud? Även om hans intellekt och psykiska kapacitet sannolikt var exceptionella är likväl ingen människa förmögen att se helheten runt sig själv. Elisabeth Roudinesco är inne på liknande tankar när hon skriver att ingen teori, oavsett hur rationell och logisk den än förefaller, kan i varje stycke undkomma den irrationalism som den försöker undvika (2014, s. 63). Dessutom var Freud ett barn av sin tid precis som alla andra. Vi skall därför påminna om att han levde i en tid där synen på vetenskapliga sanningar vilade på en strikt kausal determinism. Det var före upptäckten av osäkerhetsprincipen som

postulerade att ingen observation kan vara kontextfri och därmed helt objektiv (Bergmann, 2004).

Det finns också en hel del myter kring Freud som kan ha bidragit till att framställa honom som en udda person. En ovanligt seglivad sådan är uppgiften om hans varma rekommendation av Gestapo, när han tvingades intyga att han blev väl behandlad, vid flykten till London 1938. Uppgiften finns i välrenommerade biografier – för svensk del i Lars Sjögrens Freudbiografi och i en artikel i denna tidskrift förra året. Den berättades också i radioprogrammet Bildningsbyrå i Sveriges Radio P1, senast hösten 2017. Originaldokumentet från Freud har återfunnits och det finns ingen sådan rekommendation där (Breger, 2000; Ferris, 1998; Roudinesco, 2014). Det hade varit mycket dumdrigt av Freud att provocera i denna allvarets stund. Detta är ett exempel på en kanske tämligen så harmlös myt utan någon direkt konsekvens för den psykoanalytiska teorins tillämpbarhet. Samtidigt tror jag att myter generellt sett oftast motverkar förståelsen för och acceptansen av den redan så komplexa psykoanalytiska teorin.

Svårigheten att studera den psykoanalytiska teorin

Det finns element i den psykoanalytiska teorin som gör den svårvärderad. En del av psykoanalysens antagande är av sådant slag att de troligen varken går att verifiera eller vederlägga, till exempel: Är människan i grunden lust-sökande, trygghetssökande eller kontaktsökande? Finns det en dödsinstinkt eller är aggression en respons på frustration? Hur skall man bedöma hänvisningar till spädbarnets erfarenheter och upplevelser. (Bergmann, 2004). Det finns också begrepp som har en självbekräftande karaktär. Om man ifrågasätter antagandet om oedipuskomplexets allmänna giltighet så riskerar den som kritiserar att få till svar att kritiken just är ett uttryck för det egna oedipuskomplexet. Detsamma gäller för driftsteorin, där kritikerns ifrågasättande skulle kunna betraktas som ett försvar mot eller hämning av de egna sexuella eller aggressiva impulserna – cirkelbevis som blir till självuppfyllande profetior.

En annan svårighet handlar om att det varit synnerligen känsligt att kritisera Freud. Så länge han levde var det i stort sett omöjligt. Det är bättre att ha en god vän än en god översättare, svarade Freud sin medarbetare Ernest Jones, när denne ifrågasatte Abraham Brills undermåliga översättningar av Freuds verk till engelska

(Jones, 1961, s. 335). Lojalitet och samsyn var viktigare än att diskutera nya idéer eller att ta ifrågasättande och kritik på allvar. Detta visade sig senare som ett genomgående drag i Freuds hållning under hela hans professionella liv som var kantat av uppslitande uppbrott, oftast i form av uteslutningar av en lång rad dissidenter, f.d. nära medarbetare, eller elever: Breuer, Fliess, Adler, Jung, Rank och Ferenczi (Breger, 2000). Freud såg sig som den ensamme upphöjde ledaren och det är uppenbart att han inte kunde hantera mera jämlika relationer. En känd episod är Freuds eget uttalande att han inte kunde riskera sin auktoritet genom att berätta mera detaljer om sitt privatliv för Jung när de analyserade varandras drömmar på båtresan till USA 1909.

Denna lojalitets- eller lydnadskultur levde kvar efter Freuds död och vi kan fortfarande se spår av denna inom en del psykoanalytiska utbildningsinstitut. Bristande demokrati och insyn har hindrat eller försvårat integrationen av den psykoanalytiska kunskapen med närstående discipliner. Framstående psykoanalytiker har vittnat om närmast traumatiska förhållanden när de själva utbildades till psykoanalytiker. Även i de mest etablerade instituten har det framkommit maffialiknande påverkansmetoder. Otto Kernberg blev mer eller mindre hotad av Psykoanalytiska föreningen i NYC för att avstå från att hålla ett hyllningstal till Edith Jacobson på hennes 80-årsdag! I Martins Bergmanns (2004) bok om oenigheter och kontroverser inom psykoanalysen berättar bland annat Kernberg, André Green och Jill Savege Scharff om sina egna utbildningserfarenheter. Här i Sverige har Jürgen Reeder (2001) skrivit en märklig liten bok som ger en bild av det repressiva psykoanalytiska utbildningsklimatet. Inom den relationella psykoanalysen menar man att den traditionella psykoanalysen behöver göra en transformation av relationen till Freud (och Ferenczi, m. fl.), *from Ghosts to Ancestors* – från en gud/demon/spöke till en anfader, med Stephen Mitchells (2000) ord.

En avgörande anledning som gjort det svårt för många (inklusive undertecknad) att närma sig psykoanalysen har varit de sektliknande konstellationer kring olika psykoanalytiska skolbildningar där företrädare uppträtt likt överstepräster och ibland helt okritiskt har idealiserat Freud, Klein, Lacan eller någon annan framstående teoretiker. Detta har i sin tur fått till följd att den som försvarar psykoanalytiska idéer ofta själv blir tillskriven ett slags fundamentalism. Denna mycket speciella situation gör det nästan omöj-

ligt att förhålla sig på ett nyanserat sätt till psykoanalysen. Flera relationella författare har visat att bristerna på nyanserade förhållningssätt till psykoanalysen och dess grundare är ett mycket sorgligt kapitel eftersom den så starkt skadat uppfattningen om psykoanalysens stora reella meriter och potential (Aron & Starr, 2013; Stern, 2015). Sådant påverkar också den allmänna attityden till dynamisk psykoterapi, inklusive det svenska Högskoleverkets agerande och de oklarheter och olösta konflikter som därefter uppstått kring den framtida utbildningen till psykoterapeut i Sverige. Men det är naturligtvis svårt att verifiera idéhistoriska hypoteser och analyser, speciellt när de ligger nära i tiden.

Ingen människa kan se helheten runt sig själv

Åter till frågan om Freuds blinda fläckar och det måste rimligen finnas en del. En av dessa som påverkat metapsykologin och speciellt synen på könsidentitet och på kvinnan, verkar härstamma från hans bristande insyn i sin relation till sin egen mor. Freud, som lade så stor vikt vid barndomen, var inte speciellt öppenhjärtig om sin egen uppväxt. I Peter Gays (1988) biografi avhandlas Freuds arton första år endast på tjugosex av de 651 sidorna. Det är också märkligt att Freud gör så få hänvisningar till sin egen familj i sin teori som handlar så mycket om kärnfamiljen. Under de år då Freud skrev sina viktigaste arbeten blev han far till sex barn. Adam Phillips (2014) noterar att det finns väldigt lite skrivet om Amalia Nathanson, Freuds mor. Freud som annars skärskådar det mesta undviker noga att undersöka sin kraftfulla mors makt över honom (s. 27). Enligt Freuds son Martin hade fadern även i vuxen ålder en väldig respekt för sin mor, som var arrogant (imperious) och auktoritär (Roudinesco, 2014, s. 13). Han hade ständigt ont i magen inför de obligatoriska söndagsmiddagarna hos Amalia, och han sade aldrig emot sin mor, till och med när han blivit framgångsrik och berömd (Breger, 2000, s. 290f).

Freud som föddes 1856 fick sju småsyskon mellan 1857–1866, det vill säga tills han själv blev 10 år. Även om han var moderns favoritbarn fanns det många rivaler om moderns gunst och uppmärksamhet. Atwood och Stolorow (1979) ger många exempel på hur Freud trängit undan och förskjutit såväl längtan som negativa känslor kring sin mor och sina småsyskon. Hans ett år yngre bror Julius dog när Freud var 19 månader gammal och Freud minns i sin självanalys sin svartsjuka och sina olycksönskningar gentemot lillebrodern –

FOTO LENA LILJESTRAND

som alltså gick i uppfyllelse och resulterade i självförelser (Freud–Fliess, 1887–1904, i brev 3 okt 1897). En annan avgörande (objekts-)förlust för Freud var hans barnsköterska Monika Zajíc (eller Resi Wittek). Hon försvann plötsligt ur Freuds liv när han var tre år gammal, och fängslades efter att ha blivit påkommen med att stjäla från familjen. Det var dessutom samtidigt som hans mamma var upptagen med den nära förestående förlossningen av lillasystern Anna.

Undvikandet av modersrelationen i den psykoanalytiska teorin

Undvikande och projektion av alla negativa känslor gentemot modern Amalia går som en röd tråd genom Freuds teorier. Atwood och Stolorow (1979) vidareutvecklade affektteoretikern Silvan Tomkins analys som

kom fram till att Freuds omedvetna fientlighet och andra negativa känslor i relation till sin mor inte fanns i pojken utvecklingspsykologi, utan i Freuds beskrivning av flickans psykos sexuella utveckling (s. 55).

Men Freud framställer alltså relationen till sin mor Amalia som mer eller mindre perfekt. Han upphöjer dessutom det hela till ett generellt förhållande när han skriver att en moders relation till sin son är överhuvudtaget den fullkomligaste, mest ambivalensfria av alla mänskliga relationer (!)(1932, s. 544f). I själva verket närmade sig Freud aldrig relationen till sin mor i sina analyser. De negativa känslor gentemot modern som han trängt bort och projicerat, finns istället att hämta på flera sätt i hans teorier framförallt i Freuds förringande eller ibland till och med nedvärderande attityd gentemot kvinnor i allmänhet. I ton-

åren var han mycket begeistrad i sin ungdomskamrat Emil Fluss mor Eleonora, som var raka motsatsen till Amalia: modern, liberal, kultiverad och fri från skuggan av det judiska ghetto som de alla kom ifrån (Roudinesco, 2014).

Elisabeth Young-Bruehl (2004) menar att det finns ett antifeministiskt inslag som tagit sig uttryck på flera olika ställen i Freuds arbeten. Hon menar att det finns en ouppmärksamhet på modern och kärlek, en koncentration på fadern och sexualitet som lett till en socialteori som betraktar individens övervinnande av sexualitet och egoism som nyckeln till socialisering av individen – en överbetoning av sexualiteten på bekostnad av en underbetoning av kärlek och närhet. Freuds privatliv, hans arbeten och därefter psykoanalysen som helhet har dominerats av ett ömhets- och känslsamhetstabu (taboo on tenderness), hävdar Young-Bruehl. Hon hänvisar bland annat till den relativt okände brittiska psykoanalytikern Ian Suttie (1898–1935) och till Ferenczi som påpekat detta. Suttie menade att Freuds teori är ett arbete av ett omintetgjort (thwarted) barn som hämnas på sin mamma. Sullivan (1953) talade också om ett generellt behov hos barnet av att få, och hos modern av att få ge, ömhet.

Det finns andra aspekter i den psykoanalytiska teorin som kan kopplas till Freuds undvikande av relationen till sin mor och i dess förlängning – den med hans egna uttryck: “avvisade kvinnligheten” (1937, s. 351) Aron & Starr exemplifierar med driftsteorin, Oidipuskomplexet, kvinnosynen och könsidentiteten (2013). I en av sina sista skrifter ger Freud ett exempel på en konstruktion av en fiktiv patients glömda förhistoria: *”Tills ni var [x år] gammal såg ni det som att ni ensam och oinskränkt rådde om er mor, sedan kom ett andra barn och med det en svår besvikelse. Er mor övergav er för en tid och har inte heller senare ägnat sig uteslutande åt er. Era känslor för er mor blev ambivalenta ...”* (1937b, s. 361). Talar Freud möjligt om sin egen historia?

Libidoteorin och Freuds syn på sexualiteten

Freuds syn på sexualitet och könsidentitet är minst sagt komplicerad och konfliktfylld. Den psykoanalytiska teorin har oftast betraktats mot bakgrund av en restriktiv viktoriansk sexualmoral i Wiens fin de siècle-miljö. Men denna föreställning om sexualiteten var bara en av flera samtidigt rådande. Det fanns även en mycket liberal sexualmoral, speciellt för unga män

som till exempel kunde besöka prostituerade, bordeller eller ha sexuella förbindelser med gifta kvinnor i monotona äktenskap (Roudinesco, 2014).

Freud hade som vi alla, en personlig moralistisk värdegrund med egna frågeställningar och konflikter. Bland annat värderade han abstinens högt vad gäller sexualitet, men inte när det gällde droger. Han använde själv kokain under en period, och rökte flertalet cigarrer varje dag under hela sitt vuxenliv (Roudinesco, 2014). Abstinens återkom senare i den psykoanalytiska terapin som en teknisk parameter – en av de tre grundpelarna.

För Freud personligen var sexualiteten ett stort hot och ett konfliktområde. Han hade en mycket ambivalent attityd till den. Redan som ung man var Freud, en ytterlighetsman vad gäller moral, sexuell och emotionell kontroll, till och med jämfört med den viktorianska eran, skriver Breger (2000, s. 331). Han var pryd och talade med sina vänner om farorna med föräktenskaplig sexualitet och kärleksaffärer. Freud hade själv mycket lite kontakt med kvinnor utanför familjen tills han träffade Martha, sin blivande hustru. Han kunde inta en mycket moralistisk attityd kring sexualitet såväl gentemot sig själv, sina systrar och sitt (enda, kvinnliga, vuxna) kärleksobjekt Martha. Freud var däremot inte moralistisk gentemot sina patienter (Breger, 2000; Roudinesco, 2014). Men man får likväl ett bestående intryck av att han ansåg att vår främsta drift kunde användas till bättre saker (kreativt skapande, kunskapssökande, nyfikenhet), snarare än att bara slösas bort på ren njutning och sexuella aktiviteter i sig själv. Enligt Roudinesco avstod Freud för egen del från intimt samliv efter att hans yngsta dotter Anna blivit till av misstag. Han var vid den tiden inte fyllda fyrtio år. Den stora ironin är att sexlivet för den främste moderna teoretikern om sexualiteten alltså antagligen varade i nio år!

Driftteorin är delvis en projektion av Freuds personliga abstinensideal (cult of abstinence) vad gäller sexualitet, menar Roudinesco. Det visade sig bland annat i Freuds analys av Leonardo da Vinci, som han beundrade stort. Det var Freud och inte da Vinci som hade konverterat sin sexualitet till kreativt skapande. Det är högst osannolikt att da Vinci var sexuellt inaktiv, som Freud antog för att illustrera sin teori om infantil sexualitet. Istället visar da Vinci-biografierna att denne var en homosexuell man med unga älskare och ett väl så aktivt sexualliv, hävdar Roudinesco (2014).

I sin libidoteori såg Freud sexualiteten som vår främsta motivationskraft samtidigt som han betraktade den som en motkraft till vår civilisation, om den inte kunde tämjäs eller sublimeras. Om man som i den intersubjektiva systemteorin, antar att teorier börjar i teoretikerns egna erfarenheter så är Freuds val av sexualiteten som drivkraft helt förståelig (Atwood & Stolorow, 1979). Libidoteorin utgör fundamentet för den psykoanalytiska teorin om sexualiteten. Freud definierade libido som en kvantitativt föränderlig kraft (1905, s. 134ff). Han vill särskilja libido och annan psykisk energi och framför antagandet om att den sexuella funktionen har en särskild kemi. Men driften har senare i de flesta psykoanalytiska diskussioner betraktats som en slags pseudofysiologisk, psykisk eller metaforisk energi. Men det har funnits psykoanalytiker som tolkat libidon konkret. Mest känd är Wilhelm Reich som letade efter en mera påtaglig biologisk energi och också ansåg sig ha funnit en sådan i det han kallade för orgonenergi. Oavsett om man tolkar fenomenet fysiskt eller metaforiskt så har det rört det sig om en slags libido som Freud kallar manlig. I den engelska standardeditionen står det att libidon *alltid och nödvändigtvis* är av maskulin natur. I den svenska översättningen står att libidon *i regel* är av manlig natur (Freud, 1905, s. 37). Man kan fråga sig vad som menas med manlig och också vad libidon är när den inte är av manlig natur?

Freud menar att vi alla startar med en viss mängd av denna mytiska centrala sexuella motivationskraft. Den transformeras därefter i mindre eller större grad. Påverkad av omgivningen finner den olika vägar, ibland möter den motstånd och hindras eller fixeras, eller så uppmuntras den och får utlevelse. Med hjälp av energibegreppet försöker Freud förklara hur vi fungerar och blir som personer – och hur vi skiljer oss åt. Han talar om hur libidoenergin binds upp, spänningar uppstår och avlastas. För att få ihop det hela tvingas han gång på gång införa ett antal hjälphypoteser, och upptäcker eller uppfinner ett antal funktioner och begrepp längs vägen, ibland influerade av den grekiska mytologin såsom oedipus- och elektrakomplex.

Med sitt nya utvecklingspsykologiska perspektiv där den sexuella instinkten genomgick en rad transformationer visade Freud på hur vi alla har liknande predispositioner. Det lilla barnet var från början polymorft perverst och det var den senare utvecklingen som visade hur vår vuxna sexualitet skulle bli. Denna

tanke om *prototyper* var en central idé som inte var känd före Freud, hävdar Breger (2000).

Psykoanalysen hade för sin tid en del mycket radikala inslag. Man bröt med tidigare tabun och gjorde upp med myter och fördomar kring sexualiteten. Freud postulerade en infantil sexualitet och en bisexuell potential som varande helt normal. Han visade på de patologiska effekterna av att förneka och undertrycka detta faktum med en samhällelig attityd av skam, skuld och moralism. De som söker analys lider av alienation från sina primitiva biologiska drifter (som vi delar med djurvärlden). Analytikerns uppgift var att hjälpa patienten att komma i kontakt med och hantera sina drifter medelst sublimering. Trots att Freud var formad av sin 1800-talskultur var han likväl långt före sin tid i många avseenden. Vid tid när få doktorer lyssnade på patienten, tog han sina patienters levnadshistoria på allvar, lyssnade noggrant och försökte förstå meningen med deras liv och gjorde det möjligt att tala om sexualitet utan skam, skriver Aron & Starr (2013, s. 227).

Det vore orättvist att beskylla Freud för dubbelmoral men den klassiska psykoanalytiska teorin har likväl varit full av motstridiga uppfattningar om sexualiteten. Han kämpade hårt med att försöka förstå hur vi fungerade och sökte kunskap som han ville skulle bli vetenskaplig. Men Freud gav sig ibland ut på vidlyftiga spekulationer som ledde till tokigheter. Freud har beskrivit kvinnan, i jämförelse med mannen, som mera omoralisk, oetisk, narcissistisk, oförmögen till objektivitet. Hon visar mindre rättskänsla, har ett större behov att bli älskad än att älska. Skam och masochism var exklusiva kvinnliga egenskaper (1925, s. 281, 1932, s. 543).

Men psykoanalysen med sin driftteori blev en stor succé och blev snart den mest populära psykiska behandlingen i USA efter Freuds besök 1909. Den amerikanska medelklassen hyllade psykoanalysen för något som den egentligen inte var: en lyckoterapi – *a therapy for happiness*. Sextio år senare tog man avstånd från samma psykoanalys för att den inte lyckats infria de tillskrivna förhoppningarna, menar Roudinesco (s. 158). Grunden till de initiala förhoppningarna fanns att hämta i konstruktionen av en civiliserad moralism som hävdade att civilisationen stod eller föll med stabiliteten i den monogama familjens kontroll över sexualiteten. Denna nya icke religiösa moralism hade absolut tilltro till det kärleksbaserade äktenskapet – till motsats till det arrangerade äktenskapet, och fördömde alla former av sexualitet utanför det heterosexuella äktenskapet.

Även om detta i viss mån var en speciell amerikansk, monogamistisk, kärnfamiljstolkning kunde man hämta stöd i Freuds syn på kraften i den sexuella energin (libidon), som därför måste kanaliseras, desexualiseras, normaliseras, menar Roudinesco.

Oidipuskomplexet

Freud hävdade bestämt att människans första objektval alltid är incestuöst, det vill säga i mannens fall riktat mot modern och systrar, och för kvinnan först mot modern och senare mot fadern och bröder, skriver Roudinesco (2014, s. 182). En sida av modersrollen var modern som älskar sitt nyfödda barn mer än sin son i tonåren (s. 300). Därför är det ännu märkligare att han undviker att analysera sin relation till sin mor. Även Ferenczi menade att banden till modern kunde utgöra den underliggande dynamiken (s. 290). Young-Buehl (2004) hävdar att fadern dominerar redan i Freuds teorier om spädbarnet. Hon hävdar att ömhets-tabu har utgjort en anledning till kritiken mot Freuds driftteorier, från början mot den Darwinistiska teorin om sexualiteten som den centrala motivationskällan (Jung, Adler) och senare mot den dualistiska driftsteorin om Eros och Thanatos.

Från valda delar av sina egna erfarenheter uppfann Freud en teori om ett Oidipuskomplex genom att fokusera på rivaliteten mellan far och son. Han tog hjälp av den grekiska oidipusmyten. Freud valde odipusmyten för att det passade hans teori, men det finns andra myter som visar att den största svartsjukan inte är pojken svartsjuka på fadern utan svartsjukan från ett äldre syskon gentemot ett yngre, till exempel i den om Kain och i Askungen, skriver Young-Buehl (2004). Dessutom kom den initiala aggressionen inte från Oidipus utan från Laius, hans svartsjuka fader, menar hon. Roudinesco hävdar att Freud för sina egna syften avsiktligt förändrade Sofokles oidipusmyt som inte hade mycket gemensamt med Freuds Oidipus med sin dubbla önskan att förgöra sin far och äkta sin mor, efter att Freud lagt Shakespeares karaktär Hamlet fylld med hämndbegär och mordönsknningar till komplexet (2014, s. 79ff). I hennes gedigna Freudbiografi visas tydligt hur oidipusmyten systematiskt genomsyrar Freuds analyser på bekostnad av alla övriga möjliga alternativa perspektiv.

Han kunde själv lätt identifiera sig med denna teori som innebar en ganska så ofarlig och konfliktfri identifikation med tanke på att han själv "vunnit" rivaliteten

över sin egen far Jacob – som var starkt försvagad och frånvarande, bland annat tyngd under en svår försörjningsbörda. Freud hade dessutom två äldre halvbröder som hade flyttat hemifrån. Freud var den förstfödde sonen: *Golden Sigi* – det högst prioriterade och privilegierade barnet, med eget rum och stor makt över sina syskon (Breger, 2000, s. 24). Senare i livet var det ingen av Freuds tre söner som tog upp den psykoanalytiska manteln, eftersom fadern strikt förbjöd sina söner att välja läkaryrket, och än mindre psykoanalytikerbanan, skriver den äldste sonen Martin (Breger, 2000, s. 293). Det var bara yngsta dottern Anna som förde sin fars verk vidare och där kan vi knappast tala om rivalitet utan snarare om oförbehållsam beundran.

Termen oidipuskomplex verkar återfinnas i hans skrifter för första gången 1910, men att vara förälskad i sin mor och svartsjuk på sin far var en idé som Freud hade berättat i sin självanalys drygt tio år tidigare (Freud-Fliess, 1887–1904, i brev 15 okt. 1897). Idén som stämmer på Freud själv och möjligen på en pojke, stämmer illa på en flicka, vilket leder till hjälphypoteser om penisavund och kastrationskomplex. Under resans gång har han tvingats införa nya hjälphypoteser om preoidipal modersbindning, fientlighet mot modern, och definierat ett antal psykologiska principer och fenomen. Det slutar med att Freud postulerar att oidipuskomplexet är universellt – något liknande fysikens naturlagar. Tagna var för sig skulle de kunna representera enskilda individers fantasivärld och utvecklingshistoria som framkommit i analys och meningskonstruktion av deras unika levnadshistoria. Men Freuds ambition är att försöka få ihop en generell enhetlig vetenskaplig psykologisk utvecklingsteori som gäller för alla individer och det är denna del av projektet som till slut blir omöjlig.

Freud använder sig visserligen ibland också av andra grekiska myter som den om Narcissus, som älskade sig själv, men inga av dessa myter kom att dominera var och varannan terapi så som oidipuskomplexet kom att göra i USA. Dessutom nöjde han sig inte med att tillämpa oidipusbegreppet i terapirummet utan tillämpade det i analys av konflikterna med och mellan sina lärjungar, framför allt gentemot Jung. Freud ägnade sig systematiskt åt tolkningar av politiska eller teoretiska konflikter, slängde sig vare sig man ville eller inte, med det heliga oidipuskomplexet, vilket hans efterhärmar gradvis tillägnade sig som vardagspsykologi.

Alltså tillämpade han sina begrepp inte bara på

litterära texter utan även på de mest banala konflikt-situationer. Och han vägrade att inse att denna utveckling hotade att göra psykoanalysen till en ny religion, skriver Roudinesco (2014, s. 142). Fixeringen vid oedipuskomplexet har lett till ett överbetonande av sexualitetens betydelse på bekostnad av betydelsen av trauman och (objekts-)förluster, menar bland annat Benjamin (2018) och Breger (2000).

Dessutom bidrar det psykoanalytiska regelverket till en självbekräftelse av oedipuskomplexets universalitet. Den psykoanalytiska situationen skapar ett speciellt spänningsförhållande som avsevärt triggar en oedipal situation jämfört med vad en vanlig (eller till och med en neurotisk) kärleksrelation gör, menar Kernberg (2004). I terapin finns det från början en stark intimitet. På toppen av detta diskuterar och fokuserar man ständigt på de sexuella aspekterna i överföringsrelationen (speciellt om terapeuten är en anhängare av traditionell driftsteori), samtidigt som det finns ett absolut förbud mot att uttrycka sexualitet i en verklig relation mellan parterna. Detta är en av de mest intensiva potentiella förförelsesituationerna man kan tänka sig, och vi skall gratulera varandra till att vi inte har mer än en procent av sexuella gränsövertredelser bland psykoanalytikerna, fortsätter Kernberg (2004, s. 297f). Inom psykoanalysen har vi förnekat denna starka spänning och det krävs av analytiker-kandidaten att denne löser upp sin överföringsneuros i egenterapin och samtidigt identifierar sig med sin utbildningsanalytiker. Den förmodade anonymiteten runt analytikern skapar oanalyserbara idealiseringar, och håller borta (splitting off) negativa reaktioner från rivalitet och underkastelse.

Det är väl i och för sig inte så konstigt att metaforiska beskrivningar av våra relationsmönster kan vara igenkännbara och likna varandra. Utvecklingspsykologiskt sker en kvalitativ förändring vad gäller frustration och behovstillfredsställelse från den pre-oedipala dyadiska relationen: "jag vill ha från dig, och du ger mig eller inte". Detta förändras till ett drama när en tredje person finns med: "jag vill och du vill inte ge mig *på grund av din relation till en annan*". Nu måste jag konkurrera med en annan ...", skriver Atlas och Aron (2018, s. 65). Hur detta går till och hur distinkt denna psykologiska övergång är kan väl diskuteras. Men att utgå från att oedipuskomplexet skulle utgöra ett universellt problem för åtminstone halva mänskligheten (den manliga) och därmed tvinga in var och varannan ana-

lys på detta område, så som mainstreamfreudianerna länge gjorde i USA har bara skymt sikten för andra relationella mönster och konflikter. Än idag fortsätter en del teoretiker (framförallt kleinianer) att starkt överbetona oedipusmytens förklarande värde för vårt psyke (Steiner, 1989).

Andrew Samuels (2017) skriver att oedipuskomplexet inte är en politiskt neutral idé utan att det finns andra generationsöverskridande manliga relationsformer än den oedipala. Han hänvisar till en av sina klienter vars konstruktiva terapiarbete inte handlade om att tävla utan om att *jämföra* hela sin levnads-situation med faderns. Om Freud hade avstått från att generalisera hade den psykoanalytiska utvecklingsteorin troligen sett annorlunda ut och vi hade haft en mer öppen och varierad syn på far-son-relationen. Istället för att betraktas som ett generellt komplex kunde dess användning blivit till ett "undersökningsverktyg" (Neubauer, 2003, s. 338) *bland många andra*.

Psykoanalysen och könsidentiteten

Mycket av vår könsidentitet och tillhörande psykiska funktioner baserar sig enligt psykoanalysen på de anatomiska skillnaderna, det vill säga biologi mer än psykologi. Freud utgick alltså från antagandet att vår anatomi är vårt öde. Men han uttrycker ibland tvekan och ambivalens. Driftläran är vår mytologi. Drifterna är mytiska väsen, storslagna i sin obestämdhet. I vårt arbete kan vi aldrig för ett ögonblick bortse från dem, ändå är vi aldrig säkra på att vi ser dem tillräckligt klart, skriver han (1932, s. 510). Men till slut hamnar Freud likväl tillbaka på anatomin som startpunkt för vår utveckling när han konstaterar att den anatomiska skillnaden mellan könen på något sätt måste få psykiska följder (1932, s. 536).

Kvinnan blev i teorin en ofullständig varelse som led brist på en penis, vilken hon avundades mannen (Breger, 2000). Mannen å sin sida värjde sig mot passivitet, känslighet och svaghet. Den avvisade kvinnligheten utgjorde fundamentet för vårt psykiska liv, enligt den klassiska psykoanalytiska teorin (Aron & Starr, 2013). Flickan skall alltså under utvecklingens gång skifta erogen zon och (identifikations-)objekt, medan pojken behåller dessa, skriver Freud (1932, s. 531). Men Freud tvekade ibland själv inför sina egna anatomiskt grundade förklaringar och hänvisade också till konvention, sociala förhållanden och uppfostran kring

formandet av vår sexualitet. Han skriver att mänskligheten har grubblat över kvinnlighetens gåta i alla tider och avslutar denna sin sista uppsats om sexualiteten med: "Om ni /.../ betraktar penisfrånvarons inflytande på kvinnlighetens utformning som en fix idé hos mig, är jag naturligtvis försvarslös." (1932, s. 544). Tidigare hade han skrivit att det endast är mannens kärleksliv som har blivit tillgängligt för forskningen, medan kvinnors, delvis till följd av kulturens ensidighet men delvis även genom kvinnors konventionella förtegenhet och brist på uppriktighet, är höjt i ett ännu ogenomträngligt mörker (1905, s. 81). Och när han var 70 år erkände att han egentligen inte förstått sig på kvinnan som utgjorde en *mörk* (utforskad) *kontinent* (1926, s. 268). I ett känt uttalande till Marie Bonaparte, citerat av Ernest Jones, sa Freud: "Den stora frågan ... som jag hitintills aldrig kunnat besvara, trots mina trettio års forskning om den kvinnliga själen är "Vad vill en kvinna ha?" – *What does a woman want?* (Jones, 1955, s. 474, min övers.). Breger (2000, s. 331) kommenterar att Freud här säger precis som det är, det vill säga att han aldrig förstod sig på kvinnor.

Detta är knappast heller förvånande, eftersom han i stort sett aldrig tillät sig någon äkta närhet med dem.

Samhällets syn på sexualitet har förändrats mycket under de mer än hundra år från 1800-talets slut när psykoanalysen skapades och tills idag. Efter Freud har det skrivits mycket om ämnet. Framförallt har det framförts kritik mot psykoanalysen från feministiskt håll som lett till revideringar av teorin. Penisavund och livmoderavund kan förekomma precis som det kan förekomma all annan slags avund. Men detta duger inte som en utvecklingspsykologisk universalförklaring till könsidentiteten.

Från relationellt håll har Jessica Benjamin talat om att barn av båda biologiska kön från början är *överinklusive* – de vill psykologiskt sett ha allt (penis och vagina), vara allt och kunna allt – utan begränsningar. Om vi lämnar en strikt objektivistisk kunskapssyn och höjer oss över den biologiska nivån kan vi konstatera att vår kropp och sexualitet kan ha högst varierande meningsinnehåll och användas för olika ändamål beroende på kontext, situation, relation, etcetera, varav inget kan sägas vara bättre eller sämre per se.

FOTO LENA LILJESTRAND

Sexualitet och könsidentitet verkar vara något av de mest komplexa ämnena för mänskligheten – för vissa individer ett stort och konfliktartat ämne, för andra individer tämligen så okomplicerat. Den klassiska psykoanalytiska driftteorin har i vissa avseenden varit till hjälp men också till stor del grumlat och förvirrat förståelsen för vår sexualitet.

Epilog

Freuds upptagenhet av sexualiteten var en av orsakerna till brytningen med Jung och Adler. Genom att fokusera på oidipuskomplexet, befäste Freud sin *psykosexuella driftteori* och satte ett fokus som gjorde att han kunde bevara idealiseringen av relationen till modern. Om Freud istället hade vågat närma sig en analys av sina tidiga konflikter kring sin ständigt upptagna gravida mor, förlusten av sin lillebror Julius och förlusten av sin primära anknytningsperson – barnsköterskan – då

hade den psykoanalytiska utvecklingsteorin troligen sett helt annorlunda ut. Kanske hade Freud inte övergivit sin förförelseteori? Kanske hade psykoanalysen lagt mera tonvikt vid traumateori, vilket är något som den relationella psykologin senare kommit att utveckla? Kanske hade den komplexa psykoanalytiska och psykodynamiska teorin haft flera fruktbara grenar?

Hade Freud och flera av hans arvtagare inte gjort så omnipotenta anspråk på en generell utvecklingspsykologisk teori och inte varit så upptagna av naturvetenskaplig objektivism så hade den psykoanalytiska teorins verkliga kvaliteter varit tydligare – en mångsidig teori för menings(re-)konstruktion och flera och allsidiga perspektiv på sexualiteten. En av den psykodynamiska teorins största meriter är den hjälp den kan ge människor – att skriva om sin livshistoria på ett sätt som öppnar upp för nya framtida möjligheter. (Choder-Goldman, 2014). ○

TOMAS WÄNGE är leg psykolog och privatpraktiserande psykoterapeut

REFERENSER

- Aron, L. & Starr, K. (2013). *A Psychotherapy for the People: Toward a Progressive Psychoanalysis*. N.Y.: Routledge.
- Atwood, G. (2004). The Pursuit of Being and the Life and Thought of Jean-Paul Sartre. I Stolorow, R., Atwood, G. & Brandchaft, B. (ed) (2004). *The Intersubjective Perspective*. N.Y.: Jason Aronson.
- Atwood, G. & Stolorow, R. (1979). *Faces in a Cloud*. (2:a uppl.) N.Y.: Aronson 1993.
- Benelbaz, K. (2015). Recension av Elisabeth Roudinesco: "Sigmund Freud: En son temps el dans le nôtre". Seuil 2014. *Psykoterapi* 2015:1, 44-46.
- Benjamin, J. (2008). Dekonstruktion av kvinnligheten: att förstå "passiviteten" och dotterns position. *Divan*. 3-4/2008: 5-15.
- Benjamin, J. (2018). *Beyond Doer and Done To. Recognition Theory, Intersubjectivity and the Third*. N.Y.: Routledge.
- Bergmann, M.(ed.) (2004). *Understanding dissidence and controversy in the history of psychoanalysis*. N.Y.: Other Press.
- Breger, L. (2000). *Freud. Darkness in the Midst of Vision*. N.Y.: Wiley.
- Choder-Goldman, J. (2014). An Interview with Adam Phillips. *Psychoanalytic Perspectives*. 11: 334-347.
- Ferris, P. (1998). *Dr Freud. A Life*. London: Pimlico
- Freud, S (1912). Recommendations to physicians practicing psychoanalysis. *Standard Edition* 21, s. 117.).
- Freud, S (1912). Råd till läkaren vid den psykoanalytiska behandlingen. *S.Skr.VIII* s.139-153.
- Freud, S. (1914). Bidrag till den psykoanalytiska rörelsens historia. *S.Skr.III* s.445-503.
- Freud, S. (1932). Nya föreläsningar publicerade 1932. XXXIII. Kvinnligheten. *S.Skr.I* s. 525-546.
- Freud, S. (1937). Den ändliga och den oändliga analysen. *S.Skr.VIII*. s.315-353.
- Freud, S. (1937b). Konstruktioner i analysen. *S.Skr.VIII*. s. 355-368.
- Gay, P. (1988). *Freud*. Stockholm: Bonnier, 1990.
- Jones, E. (1953). *The Life and Work of Sigmund Freud*. N.Y.: Penguin, 1961.
- Kernberg, O. (2003). Conference Proceedings. I Bergmann, M.(ed.) (2004). *Understanding dissidence and controversy in the history of psychoanalysis*. N.Y.: Other Press.
- Mitchell, S.A. (1993). *Hope and Dread in Psychoanalysis*. NY.: Basic Books.
- Mitchell, S.A. (1988). *Relational Concepts in Psychoanalysis*. Cambridge, M.: Harvard Univ. Press
- Mitchell, S.A. (2000). *Relationality*. Hillsdale, N.Y.: The Analytic Press.
- Orange, D., Atwood, G. & Stolorow, R. (1997). *Working Intersubjectively*. Hillsdale: The Analytic Press.
- Phillips, A. (2014). *Becoming Freud. The making of a psychoanalyst*. London: Yale.
- Reeder, J. (2001). *Hat och kärlek i psykoanalytiska institutioner. En professions dilemma*. Stockholm: Symposium
- Roudinesco, E. (2014). *Freud: In His Time and Ours*. Eng. öv.s. London: Harvard, 2016.
- Stern, D.B. (2015). *Relational Freedom. Emergent properties of the interpersonal field*. N.Y.: Routledge.
- Samuels, A. (2017). The "Activist Client": Social Responsibility, the Political Self, and Clinical Practice in Psychotherapy and Psychoanalysis. *Psychoanalytic Dialogues*, 27:678-693.
- Steiner, J.(ed.)(1989). *The Oedipus Complex Today*. London: Karnac 1997.
- Wänge, T. (1993). All You Need Is Love – om auktoritetsproblemet hos Freuds arvtagare & framväxten av objektrelationsteorin. *Psykologtidningen* 1993:11, 4-9.
- Wänge, T. (2016). Psykoanalysen har många ansikten. *Psykoterapi*, 2016:3, 6-13.
- Wänge, T. (2018). Det Tredje – en ömsesidig bekräftelse- och igenkänningsteori (del 2) *Psykoterapi* 2018:1, 25-31.
- Young-Bruehl, E. (2004). The "Taboo on Tenderness" in the History of Psychoanalysis. I Bergmann, M.(ed.) (2004). *Understanding dissidence and controversy in the history of psychoanalysis*. N.Y.: Other Press.